

XIX a. pirmojo trečdalio Panevėžio rotušės antspaudai – senosios miesto heraldikos šaltinis

Edmundas Rimša

XX a. pabaigoje, kai buvo surasta naujų duomenų apie senąją Panevėžio miesto heraldiką, populiariojoje spaudoje ir bendro pobūdžio darbuose buvo daug kartų rašyta. Ši medžiaga, išsibarsčiusi po įvairius laikraščius ir žurnalus¹ arba paskelbta ganėtinai specifiniuose sfragistikos leidiniuose², miesto heraldika besidomintiems panevėžiečiams tapo primiršta arba sunkiai prieinama. Šiame straipsnyje, remiantis jau skelbtais ir naujais šaltiniais, norima išsamiau aptarti galimas Panevėžio miesto heraldikos ištakas, kurios 1993 m. tapo naujo Panevėžio miesto herbo pagrindu³.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais miestų heraldika buvo glaudžiai susijusi su tų miestų savivalda, mūsų krašte pradėju-

¹ E. R i m š a, Surastas nežinomas Panevėžio miesto antspaudas, *Panevėžio tiesa*, 1986 06 14; E. R i m š a, Koks buvo seniausias Panevėžio miesto herbas?, *Mokslas ir gyvenimas*, 1988, Nr. 10, p. 32; V. Ž i g a s, Miesto herbo istorija, *Panevėžio tiesa*, 1989 09 05; L. K a z i u k o n i s, Ar turėsime naują herbą?, *Panevėžio balsas*, 1992 01 25; O. M a k s i m a i t i e n ė, Iš Panevėžio istorijos, Vilnius, 1992, p. 94–96; Panevėžio miesto herbas, *Panevėžio rytas*, 1992 12 29; E. R i m š a, Panevėžio miesto herbas (istorinė medžiaga), *Panevėžio balsas*, 1993 01 05–07; L. K a z i u k o n i s, Tai – buvę pavieta teismo pastatai, *Panevėžio rytas*, 1993 03 18.

² E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 445–448.

³ *Lietuvos heraldika*, kn. I, sud. ir parengė E. Rimša, Vilnius, 1998, p. 83.

sia plisti XIV a. pabaigoje. Savivaldžiai miestai kūrė savas valdymo ir teismo institucijas, kurios, kaip teisiniai subjektai, privalėjo turėti antspaudus su vienokia arba kitokia simbolika. Iš pradžių antspaudiniai simboliai į miestų herbus nepretendavo. Tik maždaug po šimto metų, veikiant kilmingųjų ir kitų institucijų heraldikai, tie simboliai pradėti heraldinti, tai yra imti vaizduoti skyduose, spalvinti. XVI a. viduryje atsirado ir pirmosios miestų herbinės privilegijos arba savivaldos teisių privilegijose specialiai herbams skirti straipsniai, kurie įteisino tiek naujus, tiek jau esamus herbus, nustatė jų naudojimą. Per visą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyvavimo laikotarpį savivaldžio miesto teises gavo per 250 miestų (pačioje Lietuvoje apie 70), kurių išskirtinę padėtį visuomenėje simbolizavo herbas⁴.

Panevėžys, nors nuo XVI a. antrosios pusės buvo oficiali Upytės pavieto seimelių ir teismų buveinė, iki XVIII a. pabaigos, kaip ir daugelis kitų Lietuvos pavietų centrų, miesto teisių neturėjo. Padėtis kardinaliai pakito Ketverių metų seimo (1788–1792) laikotarpiu, kai Panevėžiui 1791 m. lapkričio 2 d. iš naujo buvo patvirtintas Upytės pavieto centro statusas. Pagal šį nutarimą Bajorų seimeliai turėjo rinktis Panevėžio pijorų bažnyčioje, o ne pilyje⁵, nes čia tokios nebuvo, o ir teismo rūmai buvo visai sunykę. Tokie pavietų centrai pagal 1791 m. balandžio 18 d. miestų įstatymą, kurį patvirtino Gegužės 3 d. konstitucija, bei liepos 5 d. savivaldos organų rinkimo universalą gavo teisę net neturėdami valdovo privilegijos išsirinkti valdžios bei teismo organus, tai yra įkurti savivaldą. Jiems valdovas pažadėjo miesto teises patvirtinti vėliau⁶. Galima sakyti, kad dauguma tuometinių pavietų ir seimelių centrų, kurie anksčiau savivaldų neturėjo, jas 1791–1792 m. įkūrė ir įteisino valdovo privilegijomis, dauguma 1792 m. pirmojoje pusėje. Pavyzdžiui, Ašmena, Breslauja, Raseiniai, Vilkmėrgė (dab. Uk-

⁴ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 18, 31–32, 124 ir kt.

⁵ *Volumina legum*, przedruk zbioru praw staraniem XX. pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydane, t. 9, Petersburg, 1889, s. 332; R. R a g a u s k i e n ė, *Panevėžys XVI–XVIII a., Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.*, moksl. red. A. Kasperavičius, K. Gudąs (ir sudarytojas), Panevėžys, 2003, p. 85.

⁶ *Materiały do dziejów sejmku czteroletniego*, oprac. i przygotowali do druku J. Woliński, J. Michalski, E. Rostworowski, Wrocław, 1961, t. 4, s. 91, Nr. 150, § 4; s. 318–319, Nr. 201, § 1–2.

mergė) ir kiti⁷.

Pakilimas buvo didžiulis, nes naujesiems miestiečiams buvo žadama nemažai laisvių ir privilegijų. Pagal Seimo nutarimus sklypų su namais laisvajame mieste savininkai, vertęsi miestietiškais verslais, turėjo tapti laisvais piliečiais – miestiečiais, nepavaldžiais seniūnų administracijai. Jiems buvo pripažintos kai kurios bajorų teisės: neliečiamybė iki teismo, teisė įsigyti nuosavybės žemės valdas už miesto ribų ir kitos⁸. Tad savivaldos dygo viena po kitos ne tik pavių centruose, bet ir mažuose miesteliuose. Ne paskutinį vaidmenį čia suvaidino 1789 m. Didžiosios Prancūzijos revoliucijos idėjos. Jos iškelti visų luomų „Laisvės, Lygybės, Brolybės“ šūkiai rado atgarsį tiek tarp Lietuvos miestiečių, tiek ir tarp dalies demokratiškai nusiteikusių bajorų. Ypač aktyviai Ketverių metų seimo nutarimus palaikė Upytės pavių pasiturinčioji bajorija. Daugelyje vietų kilmingieji kartu su naujaisiais miestiečiais prisiekinėjo Gegužės 3-iosios konstitucijai, žadėjo už ją net gyvybę atiduoti, kėlė patriotinius šūkius „Už laisvę, lygybę ir visos tautos laimę“⁹. Ta proga Lietuvos sostinėje Vilniuje miestiečių viršūnės buvo skelbiamos bajorais, o bajorai, net didikai įsirašinėjo į miestiečių luomą¹⁰. Tarp jų buvo ir Upytės pavių poručikas Vincentas Mejeris¹¹. Tokiu būdu tarp įvairių demokratiškai nusiteikusių gyventojų sluoksnių pradėjo ryškėti konsolidacijos tendencijos, turėjusios kilstelėti visuomenę į kokybiškai aukštesnį lygmenį ir bendromis jėgomis apginti kraštą nuo vis akivaizdesnės kaimynų agresijos.

Negalima sakyti, kad Ketverių metų seimo nutarimų Panevėžio miesto gyventojai nežinojo. Priešingai, jų atstovas Baltramiejus Dom-

⁷ E. Rimša, 1791–1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos kaip heraldikos šaltinis, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, sud. Z. Kiaupa ir E. Rimša, Vilnius, 1988, p. 138–139, lent. 3.

⁸ Z. Kiaupa, Lietuvos miestų savivalda XIV–XVIII a., *Lietuvos heraldika*, kn. 1, p. 181–182.

⁹ V. Kryževičius, *Lietuvos privilegijuotieji miestai. XVII a. antroji pusė – XVIII a.*, Vilnius, 1981, p. 120–121.

¹⁰ J. Jurginis, V. Merkys, A. Tautavičius, *Vilniaus miesto istorija nuo seniausių laikų iki Spalio revoliucijos*, Vilnius, 1968, p. 187.

¹¹ R. Šmigelskytė-Stukienė, Tarp tradicijų ir novacijų: Upytės pavių bajorija XVIII a. pabaigoje, *Iš Panevėžio praeities: Upytės žemei 750 metų*, konferencijos pranešimai, sud. A. Astramskas, J. Gaidelienė, Panevėžys, 2004, p. 104–105.

brovskis 1791 m. rugpjūčio mėnesį posėdžiavo Kauno apygardos miestų ir miestelių suvažiavime, kuris svarstė miestų padėtį ir rinko deputatą į minėtąjį Seimą¹². Be Panevėžio, suvažiavime dalyvavo dar 24 Lietuvos miestų ir miestelių atstovai, kurie netrukus arba atkūrė anksčiau turėtas savivaldas, arba naujai išsirūpino laisvųjų miestų teises. Iš jų valdovo privilegijų negavo tik Panevėžys ir Palanga, tiesa, pastaroji buvo davusi privilegijai įgyti 480 lenkiškų auksinų ir laukė jos parvežant iš Varšuvos¹³. Vargu ar šiuo atveju Panevėžiui galėjo sutrukdyti jo priklausomybė Poniatovskiams, nes kitas jiems priklausęs Šeduvos miestas be didesnio vargo 1792 m. pasitvirtino dar XVII a. viduryje gautas miesto teises¹⁴.

Deja, šiandien pasakyti, kaip vyko šie procesai Panevėžio mieste, labai sunku. Miesto istorijos tyrimus apsunkina tai, kad dėl karų ir kitų nelaimių XVIII a. pabaigos šaltinių išliko labai mažai¹⁵. Dalis miestiečių archyvų pražuvo, kiti tebėra nesurasti. Be to, 1792 m. viduryje, nugalėjus Rusijos kariuomenės palaikomiems miestų reformos priešiniams konfederatams (Panevėžyje Upytės pavieta konfederacija, dalyvaujant nedideliui bajorų, buvo įkurta liepos 30 d.¹⁶), naujai įkurtos savivaldos imtos naikinti, pareikalauta iš jų prisiekti konfederatams ir pasiaiškinti, kas juos sukurstė steigti miestus, iš kur gavo pinigų privilegijoms įgyti ir panašiai¹⁷. Po šių įvykių 1793 m. buvo įvykdytas antrasis, o po nepasisekusio 1794 m. Kosciuškos sukilimo ir trečiasis valstybės padalijimas. Lietuva pateko į Rusijos imperijos sudėtį ir išbuvo

¹² V. Kryževičius, 1791 m. rugpjūčio 13 d. instrukcija Kauno apygardos miestų pasiuntiniams į Varšuvos seimą, *Lietuvos istorijos metraštis. 1975 metai*, Vilnius, 1976, p. 68, 69–70.

¹³ 1792 m. spalio 6 d. įrašas Šiaulių konfederacijos teismo protokolų knygoje, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. SA, b. 15138, l. 11.

¹⁴ E. Rimša, Šeduvos miesto herbas XVII–XIX a., *Lietuvos TSR MA darbai, A serija*, t. 1 (102), 1988, p. 79–80.

¹⁵ 1792 m. pabaigoje čia kilo epidemija, net teismo pareigūnai iš pradžių buvo priversti persikelti į Naujamiestį, po to į Ramygalą (1793 m. kovo 2 d. įrašas Upytės žemės teismo aktų knygoje, LVIA, f. SA, b. 15286, l. 65).

¹⁶ R. Šmigelskytė-Stukienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konfederacijos susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003, p. 87.

¹⁷ *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 9, Вильна, 1878, с. 569, § 7.

jos valdžioje 120 metų. Dėl to, norint praskleisti to meto įvykius, tenka remtis vėlesniais šaltiniais, kurie taip pat šį bei tą pasako.

Mūsų klausimui tyrinėti labai svarbią reikšmę turi surasti keli pirmųjų Rusijos valdymo dešimtmečių Panevėžio miesto rotušės (magistrato) antspaudai.

Iš jų seniausieji, 39 mm skersmens, prispausti ant trijų 1801 m. Panevėžio rotušės šaukimų į teismą. Juos pasirašė burmistras Antanas Reutas (Reutt) ir du tarėjai: Janas Fiodorovičius ir Juozapas Staniulevičius. Lenkiška legenda PIECZĘC RATUSZA MIASTA POWIATOWE(go) PONIEWIZA R(oku) 1801 rodo, kad antspaudai, kurių spaudas buvo išraižytas 1801 m., priklauso Panevėžio pavieto miesto rotušei. Jų vaizduly s brūkšniu padalytas į du laukus. Viršutiniame vaizduojamas Rusijos imperijos dvigalvis erelis su trimis karūnomis. Dešinėje kojoje jis laiko skeptrą, o kairėje – valdžios obuolį. Ant erelio krūtinės uždėtas skydas su šv. Jurgiu. Už skydo – Maltos ordino kryžius. Po brūkšniu, apatiniajame lauke, vaizduojamas Panevėžio miesto simbolis – ant žemės stovintis stilizuotas pastatas su trimis bokštais¹⁸ (*1 pav.*).

Suradus šiuos antspaudus, manėme, kad jie galėjo atsirasti 1801 m., atėjus į valdžią Rusijos imperatoriui Aleksandriui I, reformavusiam ne vieną valdymo sritį¹⁹. Nuodugniau ištyrus šaltinius ir antspaudų ikonografiją, reikia šį teiginį truputį patikslinti. Teisiniu pagrindu rotušės antspaudams atsirasti buvo 1800 m. sausio 31 d. Rusijos imperijos Valdančiojo Senato įsakas, kuriuo Panevėžiui ir kitiems Lietuvos pavietų centrams leista įkurti rotušes²⁰. Matyt, taip ir buvo padaryta, nes tų pačių metų gruodžio mėnesį Panevėžio pijorų rektoriaus Viktoro Borovskio skunde prieš seniūną baroną Teodorą Ropą dėl namo minimas vaitas Juozapas Staniulevičius, burmistrai Juozapas Kildyšas (Keldyšas)

¹⁸ 1801 m. liepos 5 – rugpjūčio 21 d. Panevėžio miesto rotušės antspaudai, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 3264, l. 19, 26; Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – MAB RS), f. 37–6438, l. 1. Mokslinėje spaudoje skelbti: E. R i m š a, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai, p. 446.

¹⁹ E. R i m š a, Surastas nežinomas..., p. 2; E. R i m š a, Koks buvo seniausias..., p. 32.

²⁰ Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais, d. 3, 1795–1844 m., sud. M. Jučas ir R. Jاسas; paruošė spaudai M. Jučas, Vilnius, 1968, p. 10; A. A s t r a m s k a s, Valdžia ir savivalda, Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m., p. 184.

ir Motiejus Kurilovičius, šimtininkas Steponas Bučinskis, dešimtininkas Adomas Vaitkevičius ir kiti Panevėžio miestiečiai²¹. Tačiau tik kitais metais atsirado rotušės spaudas, bet greičiausiai dar imperatoriaus Pavlo I (nužudyto 1801 m. kovo 24 d.) valdymo laikais. Taip galvoti verčia po šv. Jurgio atvaizdu ant erelio krūtinės esantis Maltos ordino kryžius, kurį šis imperatorius Rusijos dvigalviui ereliui uždėjo 1799 m.²², o jo įpėdinis Aleksandras I, panaikinęs daugumą savo pirmtako reformų, 1801 m. balandžio 26 d. ordiną nuėmė, bet leido toliau naudoti jau pagamintuose spauduose²³. Vadinasi, Panevėžio miesto rotušės spaudas buvo išraižytas 1801 m. pirmajame ketvirtyje.

Turint tik 1801 m. antspaudus, labai sunku nustatyti, iki kol jie naudoti. Juo labiau, kad yra ir daugiau neaiškumų. Jau 1812 m. pradžioje Panevėžio aktai buvo antspauduojami kitu panašaus dydžio (41×36 mm) ovalo formos antspaudu. Jo lenkiškoje legendoje rašoma: PIECZEC RATUSZA MIASTA PONIEWIEZA (Panevėžio miesto rotušės antspaudas), bet antspaudė vaizduojamas tik Rusijos dvigalvis erelis be minėto pastato²⁴. Jei kalbėsime apie kitus miestus, pirmiausia senoji simbolika buvo išstumta iš gubernijos centro Vilniaus antspaudų. Tai įvyko 1809 metais²⁵. Taigi amžiaus pradžioje Panevėžys būtų antrasis miestas gubernijoje po jos sostinės Vilniaus, pasidareęs spaudą vien su rusiška simbolika. Kas iniciavo jo atsiradimą – vietos valdžia ar gubernijos pareigūnai, sunku pasakyti. Aišku tik tai, kad šis bandymas buvo trumpalaikis, nes 1812 m. sugrįžo senoji antspaudų struktūra²⁶. Galima manyti, kad 1801 metų spaudas buvo išimtas iš rotušės raštinės apyvartos apie

²¹ Išrašas iš Uplytės pilies teismo bylų registravimo knygos, LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 9970, l. 1–2.

²² Н. А. С о б о л е в а, *Российская городская и областная геральдика XVIII–XIX вв.*, отв. ред. В. И. Буганов, Москва, 1981, с. 116–117; В. А е б е д е в, *Державный орел России*, Москва, 1995, с. 42.

²³ *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, т. 26, Санкт-Петербург, 1830, № 19850; В. А е б е д е в, *Державный орел России*, с. 42.

²⁴ 1812 m. balandžio 10 d. Panevėžio miesto rotušės antspaudas, LVIA, f. 447, ap. 24, b. 2115, l. 3.

²⁵ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 570.

²⁶ Išimtas iš apyvartos spaudas liko rotušės archyve ir po 1831 m. sukilimo trumpam sugrįžo į apyvartą (žr. 41 nuorodą).

1. Panevėžio miesto rotušės antspaudas, 1801 m. (LVIA, f. 1282, ap. 1, b. 3264, l. 26)

2. Panevėžio miesto rotušės antspaudas, 1812 m. (LVIA, f. 447, ap. 24, b. 2115, l. 3)

1809–1812 m., dar iki 1812 m. karo (2 pav.).

Antrojo su dvigalviu ereliu ir pastatu antspaudu ovalus spaudas (55×46 mm dydžio), sprendžiant iš jo išvaizdos ir datos, buvo išraižytas gero meistro 1812 metais. Tai turėjo įvykti arba pirmojoje metų pusėje, iki Napoleono kariuomenės įsiveržimo, arba pačioje metų pabaigoje, kai vėl į Lietuvą grįžo rusų valdžia. Išliko 12 egzempliorių, prispaustų ant 1815–1830 m. išrašų iš miesto aktų bei protokolų knygų, rotušės išduotuose pažymėjimuose, rotušėje aktuotuose pardavimo raštuose, vaznio kvite²⁷. Palei antspaudu kraštą įrašyta lenkiška legenda *PIECZEC MAGISTRATU MIASTA IMPERATORSKIE (go) PONIEWIEZA Ro(ku) 1812* rodo, kad jis priklauso Panevėžio miesto magistratui. Ir čia vaizdulys linija padalytas į du laukus. Didesniajame viršutiniame lauke vaizduojamas Rusijos imperijos dvigalvis erelis su tais pačiais atributais, kaip ir prieš tai aptartame antspaudu, tik be Maltos ordino kryžiaus. Po linija, apatiniajame lauke, įdėtas šiek tiek kitoks Panevėžio miesto simbolis – vartus primenantis pastatas su trimis bokšteliais ir už jų didesniu centriniu bokštu, ant kurio stogo įrašyta rusiška raidė *П* – *Поневеж*

²⁷ 1815–1830 m. Panevėžio miesto magistrato antspaudai, LVIA, f. 447, ap. 24, b. 1575, l. 5v; b. 1603, l. 2v, 5, 6, 8v; b. 1982, l. 7v, 18; f. 1282, ap. 1, b. 271, l. 3; b. 5594, l. 1; b. 10695, l. 4, 5; MAB RS, f. 260–627. Mokslinėje spaudoje skelbti: E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 447–448.

(Panevėžys) (3 pav.).

Po 1831 m. sukilimo išimtas iš apyvartos 1812 m. Panevėžio magistrato spaudas pateko į Vilniaus senienų muziejų²⁸. Miesto istorijos tyrinėtoja Ona Maksimaitienė manė, kad jis muziejaus rinkiniuose išliko iki Pirmojo pasaulinio karo²⁹. Autorė naudojos ne pačiais rinkiniais, o tik jų katalogu, kuris dabar saugomas Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje³⁰ ir kelis kartus XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje buvo skelbtas³¹. Iš tikrųjų šis katalogas rodo rinkinių sudėtį iki muziejaus išdraskymo po 1863 m. sukilimo. Galimas daiktas, kad jau tada Panevėžio spaudas pražuvo. Bent jo pėdsakų nepavyko rasti nei Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonduose, į kuriuos pateko dalis Vilniaus senienų muziejaus spaudų, nei Lietuvos nacionaliniame muziejuje, kuris po karo paveldėjo Senienų muziejaus spaudų kolekciją³².

Būtina pažymėti, kad šio antspaudo legendoje rašoma: Panevėžio imperatoriškojo miesto magistrato antspaudas. Nesunku atspėti miesto titulavimą „imperatoriškuoju“. 1811 m. rusų valdžia, susitarusi su tuometiniu Panevėžio savininku baronu F. Franku, jį iškeitė į Kukuciškių dvarą³³. Miestas perėjo valstybei, „imperatoriskasis“ reiškė valstybinį miestą. Taigi 1812 m. pagamintas didesnis ir reprezentatyvesnis spaudas turėjo pabrėžti jo naują teisinę priklausomybę. Tikriausiai dėl to atsirado ir „magistrato“ pavadinimas. Kaip žinia, Lietuvoje magistratai išliko tik senuosiuose didžiuosiuose miestuose, pirmiausia gubernijų centruose, o apskričių centrai naudojos žemesniu rotušių statusu. Juo labiau, kad ir visi žinomi to meto Panevėžio aktai buvo sudaryti ir išduoti, kaip juose

²⁸ Vilniaus archeologijos (senienų) muziejaus inventorius: K – antspaudai, *MAB RS*, f. 22–41, l. 12, Nr. 10396.

²⁹ O. M a k s i m a i t i e n ė, *Iš Panevėžio istorijos*, Vilnius, 1992, p. 94.

³⁰ Žr. 28 nuorodą.

³¹ *Каталогъ предметовъ музея древностей, состоящаго при виленской публичной библиотеке*, сост. Ф. Добрянский, Вильна, 1879, с. 90, № 10396; Изд. 2, Вильна, 1885, с. 250, № 228; M. G r e i m, Pieczęcie polskie w bibliotece wileńskiej, *Wiadomości numizmatyczno-archeologiczne*, t. I, 1909, Nr. 9, s. 190, Nr. 79.

³² E. R i m š a, Pavienių antspaudų ir spaudų rinkiniai Vilniaus mokslo bičiulių draugijos fonde, *Lietuvos istorijos metraštis. 1986 metai*, Vilnius, 1987, p. 131.

³³ O. M a k s i m a i t i e n ė, *Iš Panevėžio istorijos*, p. 29; A. A s t r a m s k a s, Valdžia ir savivalda, p. 184.

3. Panevėžio miesto magistrato antspaudas, 1819 m. (LVIA, f. 447, ap. 24, b. 1603, l. 2v).

4. Panevėžio miesto rotušės antspaudas, 1826 m. (LVIA, f. 447, ap. 24, b. 2335, l. 6v).

tvirtinama, miesto rotušėje. Tai leidžia manyti, kad antspaudų legendoje paminėtas „magistratas“ yra tik ką į valstybės jurisdikciją perėjusio miesto pretenzijos į aukštesnį savivaldos statusą, kuris Rusijos valdymo metais nebuvo įgyvendintas.

Paskutinis mums žinomas ovalo formos (33×30 mm dydžio) Panevėžio miesto rotušės spaudas, kaip rodo legendoje įrašyta data, buvo pagamintas 1817 metais. Išliko trys 1826–1829 m. egzemplioriai, prispausti ant vaznių šaukimų į teismą bei ant rotušės sprendimo kopijos, visi pasirašyti rotušės raštininko Zažeckio (Zarzecki)³⁴. Išskyrus ovalią formą, kiti dalykai – lenkiška legenda *PIECZEC RATUSZA MIASTA POWIA(towego) PONIEWIEZA, 1817* ir vaizduojantis dvigalvis erelis bei pastatas – visai tokie pat, kaip 1801 m. antspauduose. Galbūt abu spaudus gamino tas pats meistras, arba 1817 m. spaudą vietos meistras nukopijavo iš senesniojo antspaudų. Jame ant erelio krūtinės buvo paliktas net Maltos ordino kryžius, kurį, kaip minėta, jau 1801 m. nuėmė Rusijos imperatorius Aleksandras I (4 pav.).

Taigi nuo XIX a. antrojo dešimtmečio Panevėžio miesto rotušė neabejotinai turėjo du spaudus, vieną pagamintą 1812, kitą – 1817 metais.

³⁴ 1826–1829 m. Panevėžio miesto rotušės antspaudai, LVIA, f. 447, ap. 24, b. 129, l. 12v; b. 2309, l. 2; b. 2335, l. 6v. Mokslinėje spaudoje skelbti: E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 448. Raštininkas nurodytas be pavardės. Galbūt juo buvo Dominykas Zažeckis, kuris 1786 m. mokėsi Panevėžio pijorų mokyklos trečioje klasėje (R. R a g a u s k i e n ė, *Panevėžys XVI–XVIII a.*, p. 88).

Iš jų pirmasis, didesnis, tikriausiai atliko miesto didžiojo arba svarbiausio antspaudą, o 1817 m. išraižytas mažesnis – mažojo miesto raštinės spaudą vaidmenį.

Ką šie antspaudai duoda Panevėžio miesto heraldikai?

Rusijos žemės ir miestų heraldikos specialistai tvirtina, kad XIX a., bent iki 4–5 dešimtmečio, Rusijos valstybėje nauji pavių miestų herbai nebuvo kuriami³⁵. Lietuvoje pirmasis Rusijos patvirtintas herbas atsirado 1836 m., kai imperatorius Nikolajaus I nutarė apskrities centrą iš Vidžių perkelti į Ežerėnus (dab. Zarasai) ir, pavadinę juos sūnaus Aleksandro garbei Novoaleksandrovsku, suteikė herbą. Perkirto skydo viršutiniame lauke buvo pavaizduotas dvigalvis erelis (prancūziškasis variantas), kuris rodė vietovės priklausomybę Rusijos imperijai, o apatiniajame vaizduojamas vietovės simbolis – iš ugnies iškylantis feniksas ir pastatas tolumoje³⁶. Kiti Lietuvos apskričių herbai, tarp jų ir Panevėžio, buvo įteisinti 1845 metais³⁷. Nėra jokių duomenų, kad Panevėžiui rusų valdžia XIX a. pradžioje būtų suteikusi herbą su minėtuju pastatu. Norint suprasti, iš kur jis atsirado, verta žvilgtelėti į kitų Lietuvos gubernijų ir apskričių to meto antspaudų simbolius.

1796 m., mirus Jekaterinai II, pradėjo valdyti Pavlas I, kuris buvo nusistatęs prieš jos vykdytas reformas ir daug ką darė priešingai, negu jo garsioji pirmtakė. Vietininkijas keitė gubernijos, o gubernijos – savo ribas, pavadinimus ir taip toliau. 1801 m., pradėjus valdyti Aleksandrui I, įvykdyta dar viena administracinė reforma. Po šių pertvarkymų beveik visa Lietuvos teritorija atsidūrė Vilniaus, arba Lietuvos Vilniaus,

³⁵ Н. А. С о б о л е в а, *Российская городская и областная геральдика XVIII–XIX вв.*, с. 126.

³⁶ К. Г у к о в с к и й, *Новоалександровский уездъ*, Ковна, 1895, с. 83–84.

³⁷ Tuomet Kauno gubernijai priklausiusio Panevėžio herbe atsirado du simboliai. Perkirto skydo viršuje vaizduotas Kauno gubernijos herbas: obeliskas 1812 m. karui atminti (patvirtintas 1843 m.), o po juo, apatiniajame lauke, Panevėžio apskrities simbolis – žagrė. Gubernijos herbas rodė apskrities priklausomybę (*Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской империи, внесенные в Полное собрание законов с 1649 по 1900 год*, сост. П. П. фон-Винклер, С-Петербург, 1900 (naujas fotogr. leid. Москва, 1991), с. 122; *Lietuvos heraldika*, kn. 2, parengė E. Rimša, Vilnius, 2004, p. 13–14, 47).

5. 1801–1831 m. Vilniaus, Kauno ir Trakų magistratų bei Raseinių, Šiaulių, Telšių ir Vilkmergės rotušių antspaudai.

gubernijos valdžioje. Be jos centro Vilniaus, gubernijai tada priklausė Ašmenos, Vidžių³⁸ (vietoje senosios Breslaujos), Kauno, Raseinių, Šiaulių, Telšių, Trakų, Upytės (su centru Panevėžyje) ir Vilkmergės pavietai. Iš pradžių jų heraldika buvo lyg užmiršta ir kelis metus bent Lietuvos didieji centrai naudojo senuosius miestų herbus (5 pav.).

Tik 1800 m., kai buvo gautas minėtasis Valdančiojo Senato įsakas dėl Lietuvos gubernijos miestų magistratų ir rotušių įkūrimo, buvo pertvarkyta antspaudų struktūra. Jų vaizduliai buvo padalyti į dvi dalis, į viršutinį lauką įkeltas Rusijos imperijos dvigalvis erelis, privalėjęs rodyti tų centrų priklausomybę Rusijai, o apačioje vaizduotas miesto simbolis. Vilniaus gubernijos magistrato spaude po dvigalviu ereliu buvo išraižytas dar XIV a. miesto antspauduose atsiradęs šv. Kristoforo atvaizdas, Kauno pavieto miesto magistrato antspaude – tauras, Trakų – šv. Jono Krikštytojo galva, abu, kaip miestų antspaudų simboliai, vėliau – herbai, žinomi nuo XV amžiaus³⁹. Ašmenos pavieto miesto rotušės antspaude po dvigalviu ereliu atsirado ranka su svarstyklėmis, Poniatovskių veršis ir skydas, Raseinių – lūšis, Šiaulių – lokys ir Dievo Apvaizdos akis, Telšių – šv. Stanislovas, Vilkmergės – iš griuvėsių kylantis pastatas⁴⁰. Visi šių pavietų miestų antspaudų simboliai buvo paimti iš 1791–1792 m. laisviesiems miestams suteiktų herbų. Taigi pirmaisiais Rusijos imperijos valdymo dešimtmečiais gubernijų ir pavietų centrų antspauduose po Rusijos dvigalviu ereliu naudoti ne naujai sukurti, o senieji miestų simboliai, vieni atsiradę dar XIV–XV a., kiti – Ketverių metų seimo laikotarpiu.

Tik po 1831 m. sukilimo, kai senieji simboliai Vilniaus gubernijoje iš pavietų miestų antspaudų buvo galutiniai išstumti, raštinės pasidarė naujus spaudus vien su rusišku dvigalviu ereliu, be to, iki tol antspauduose naudotas lenkiškas legendas pakeitė rusų kalba rašytos legendos.

³⁸ Apie XIX a. pradžios Vidžių antspaudus, herbą nėra jokių duomenų. Vėliau, kai iš Vidžių pavieto centras buvo perkeltas į Ežerėnus (Novoaleksandrovska), jiems 1836 m., kaip minėta, buvo patvirtintas naujas herbas. Tik XIX a. antrojoje pusėje buvo parengtas Vidžių herbo su bite projektas, bet jis liko neįteisintas (А. Лутоў, *Геральдика беларускіх месцаў*, Мінск, 1998, c. 130).

³⁹ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 271, 548, 614–615 ir kt.

⁴⁰ *Ten pat*, p. 160–161, 489–490, 529, 535–536, 566–567 ir kt.

6. 1833 m. Panevėžio miesto rotušės ir Panevėžio miesto policijos antspaudai (LVIA, f. 447, ap. 24, b. 1603, l. 45v, 50).

Tokio likimo susilaukė ir Panevėžio miesto 1812 bei 1817 m. spaudai. Tiesa, Panevėžio rotušė po sukilimo trumpam susigražino iš archyvo dar iki 1812 m. karo naudotą spaudą su dvigalviu ereliu ir lenkiška legenda⁴¹. Netrukus, matyt, tiek dėl lenkiškos legendos, tiek dėl kitų naujovių (pakito rusiško erelio išvaizda – jis ėmė mėgdžioti Napoleono laikų Prancūzijos imperinį erelį) atsirado kiti Panevėžio miesto rotušės antspaudai su naujuoju ereliu, žinomi nuo 1833 m. pradžios⁴², bei metais anksčiau panašios išvaizdos, tik gulsčio ovalo formos Panevėžio miesto policijos antspaudai⁴³.

Visos šios aplinkybės leidžia manyti, kad Panevėžio miesto rotušės (magistrato) antspauduose 1801–1830 m. naudotas simbolis, kaip ir kitų pavių centrų sfragistikoje, buvo perimtas iš senesnių antspaudų. Vadinasi, Panevėžys, kaip pavieto ir seimelių centras, Ketverių metų seimo laikotarpiu sukūrė savus valdžios bei teismo organus, turėjo pasidaręs iki šiol nesurastą spaudą (antspaudą), bet, kaip ir kai kurie kiti miestai, nespėjo gauti valdovo privilegijos⁴⁴. Tik iš XVIII a. pabaigos antspaudų ar spaudų pastatų su trimis bokštais (vartai) galėjo patekti į čia skelbiamus tris XIX a. pirmojo trečdalo antspaudus.

⁴¹ Išliko keli juo patvirtinti 1832 m. aktai, ankstyviausias – vasario 27 d. (LVIA, f. 447, ap. 24, b. 1603, l. 21v, 22v, 39v).

⁴² 1833 m. Panevėžio rotušės antspaudai, *ten pat*, l. 11v, 42, 45, 45v, 48v.

⁴³ 1832–1833 m. Panevėžio policijos antspaudai, *ten pat*, l. 25v, 50, 51v.

Labai sunku pasakyti, ką tas statinys Panevėžio heraldikoje reiškė, ar jis sietinas su kokiu nors konkrečiu miesto pastatu. Kaip minėta, 1801 ir 1817 m. spauduose buvo pavaizduotas lyg mūro pastatas su trimis bokšteliais, kurių viršūnėse – tarsi nedideli dvišlaičiai stogeliai. 1812 m. spaude – aiškus mūro bokštas (vartai) su trimis bokšteliais ir didesniu viduriniu bokštu už jų, užsibaigiančiu rutuliu. Pirmajame bokšto aukšte – įvažiavimo vartai, antrajame – du kvadratiniai langai. Vidas Žigas, turėdamas galvoje, kad Panevėžys XVIII a. pabaigoje buvo beveik visas medinis, spėjo, kad XIX a. pirmojo trečdalyje Panevėžio antspauduose pavaizduoti statiniai greičiausiai yra išgalvoti⁴⁵. Leonas Kaziukonis, remdamasis Onos Maksimaitienės ir Mykolo Balinskio pateiktomis žiniomis, manė, kad antspauduose galėjo būti pavaizduoti Upytės pavieto teismo statiniai, o 1812 m. Panevėžio magistrato antspaude – kadaise prie teismo statinių buvę mūriniai vartai⁴⁶. Tačiau XVIII a. pabaigoje mediniai teismo rūmai greičiausiai jau buvo visai sunykę, nėra aiškių duomenų ir dėl mūrinių vartų. Bet jei jie ir būtų buvę, tokie vartai priklausytų Upytės pavieto bajorų, o ne miesto aplinkai.

Kita vertus, statiniai, ypač gynybinė architektūra, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų heraldikoje žinomi nuo XVI a. Jie ypač paplito amžiaus antroje pusėje, Livonijos karo metu (1558–1583). Juos valdovai suteikė pasienio miestams: Dysnai, Surazui, Mogiliovui, Ulai ir kitiems. Tokiuose miestuose svarbiausias akcentas buvo valstybės arba privati gynybinė pilis, nuo kurios priklausė miestiečių bendruomenės

⁴⁴ Iš to laikotarpio galima nurodyti ne vieną tokį atvejį. Pavyzdžiui, Alytus atkūrė 1776 m. panaikintą savivaldą, pasigamino du spaudus su nauja heraldika, bet privilegijos nespėjo gauti, nors ja rūpinosi (E. R i m š a, *Miesto herbas ir antspaudai, Alytaus miesto ir apylinkių istorijos bruožai*, Vilnius, 1989, p. 60–63). Krėvos miestiečiai sukūrė savivaldą, pasigamino spaudą, bet apie savivaldos darbą, rūpinimąsi privilegija nėra jokių duomenų (E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 330–332). Pavieto centras Raseiniai įkūrė savivaldą, pasidarė spaudą, gavo privilegiją, bet neišliko nė vieno to meto (tik iš Rusijos valdymo laikų) antspauduoto dokumento (*ten pat*, p. 488–490). Užpaliai, įkūrė savivaldą, pasigamino spaudą, išsirūpino privilegiją, bet daugiau apie savivaldos veiklą nėra duomenų (E. R i m š a, *Užpalių miesto herbas, Lituanistica*, 1993 (išl. 1994), Nr. 3 (15), p. 3–8).

⁴⁵ V. Ž i g a s, *Miesto herbo istorija*, p. 2.

⁴⁶ L. K a z i u k o n i s, *Tai – buvę pavieto teismo pastatai*, p. 2.

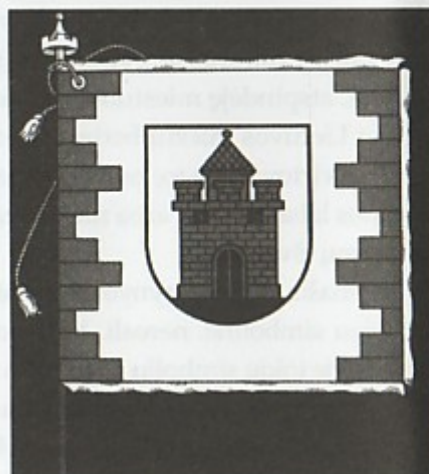
gyvenimas. Ji ir tapo pretekstu gynybinei herbų simbolikai. Kitų Europos kraštų miestuose gynybiniai įtvirtinimai buvo savotiški miestų portretai, atspindėję miestuose realiai egzistuojančius dalykus. Panašūs statiniai Lietuvos miestų herbuose rodė ne pačius miestus, o tik prie jų esančias tvirtoves, be to, herbuose pavaizduoti gynybiniai bokštai, vartai, sienos labai skyrėsi arba nieko bendro neturėjo su tikrųjų gynybinių įtvirtinimų išvaizda⁴⁷.

Panašią prasmę gynybinė architektūra turėjo ir vėliau, bet ji buvo dar labiau simbolinė, nereali. Mus dominančiame Ketverių metų seimo laikotarpyje tokių simbolių gavo net 6 miestai. Tuomet gynybinė architektūra dažniausiai buvo sujungiama dar ir su kitais panašią prasmę turinčiais simboliais: kariais, ginklais arba šventųjų atvaizdais, iš kurių taip pat tikėtasi dvasinės apsaugos. Kernavės apgriuvusiuose vartuose vaizduotas karys su kardu ir skydu – aliuzija į kadaise čia buvusį svarbų gynybos centrą. Neabejotinai pasienio vietovę rodė Borisovo herbe pavaizduoti dvibokščiai gynybos vartai su šv. Petro atvaizdu viršuje. Panašiai Astrynos herbe vaizduotas apvalus dviaukštis bokštas su šaudymo angomis ir dantytais bokšteliais bei ranka su kardu virš jų, o Kalvarijos – dvilaukio skydo priekyje vartai su dviem šaudymo angomis ir septyniais dantytais bokšteliais bei didesniu centriniu bokštu už jų, ant kurio įrašyta pirmoji miesto vardo raidė K, užpakaliniame lauke – Dievo Apvaizdos akis. Pagaliau Stakliškių herbe pavaizduotas fantastinis įtvirtintas miestas, tarsi biblijinių laikų, ir Dievo Apvaizda viršuje, o Vilkmergės herbe, kaip rašoma privilegijoje, – iš griuvėsių kylantis pastatas, ant kurio uždėta širdis, atversta knyga, Poniatovskių veršis bei kiti simboliai. Čia knyga reiškė savivaldos teisių privilegiją (taip jos tuomet atrodė), kurią Vilkmergei suteikė Veršio herbo savininkas Stanislovas Augustas, o iš griuvėsių kylantis pastatas – reformuojamą beirstančią valstybę⁴⁸.

Galima sakyti, kad beveik visuose 1791–1792 m. atsiradusiuose herbuose nupiešti gynybiniai ir kiti statiniai nieko bendro neturėjo su

⁴⁷ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės miestų antspaudai*, p. 64, 206–207, 391–399 ir kt.

⁴⁸ E. R i m š a, 1791–1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos kaip heraldikos šaltinis, herbų įkliją.

7. Panevėžio miesto herbas ir reprezentacinė vėliava, 1993 m.

realiais dalykais. Jie tebuvo to meto politinių realijų atspindys, siekis parodyti, kad kraštą nuo gresiančios kaimynų agresijos bus galima išgelbėti reformavus pačią valstybę, sustiprinus jos gynybą. Ypač šie dalykai akcentuoti pasienio su Rusija ir Prūsija miestų herbuose. Juose, be gynybinės architektūros, piešti kalavijai, kardai, ietys, patrankos, šarvuoti ir ginkluoti kariai, net ginkluoti žvėrys. Panašią simbolinę prasmę galėjo turėti ir Panevėžio antspaudų statiniai. Jie galėjo reikšti svarbų pavieto teismų ir administracinį centrą, turintį savivaldos teises, rodyti, kad krašto ir miesto gynyba yra svarbus įgytų laisvių šaltinis bei kitus dalykus. Suprantama, visai atmesti aliuzijos į realius statinius negalima. Šis tas galėtų paaiškėti, jei pavyktų surasti seniausius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų Panevėžio miesto antspaudus, kuriuose tie statiniai, palyginus su rusiško laikotarpio antspaudais, galėjo atrodyti truputį kitaip. Bent kitų XIX a. pradžios miestų antspauduose tokie ikonografiniai skirtumai, nors ir nedideli, pastebimi. Tad šiandien aiškiai pasakyti, realius ar simbolinius statinius turėjo galvoje panevėžiečiai, kai prieš 200 metų meistrui liepė išraižyti miesto spaudą, dar negalima.

1993 m., atkuriant Panevėžio miesto herbą ir neturint seniausiųjų antspaudų, teko rinkti herbo figūrą iš dviejų rusų laikų variantų. Kadangi 1801 ir 1817 m. spauduose buvo ganėtinai primityviai išraižytas

neaiškios formos statinys, apsisotą prie profesionaliai padaryto 1812 m. spaudo su puikiais gynybiniais vartais. Herbo spalvos nustatytos pagal plytinių vartų miestų heraldikoje vaizdavimo tradicijas. Taip sidabriniam lauke atsirado raudoni vartai su trimis dantytais bokšteliais ir virš jų iškilusiu didesniu bokštu. Vartų durys, langai ir skydo papėdė, reiškianti žemę, nuspalvinti juodai. Panevėžio miesto herbo etaloną, remdamasis 1812 m. antspaudų ikonografija, sukūrė dailininkas Arvydas Každailis. Jį Lietuvos Respublikos Prezidentas patvirtino 1993 m. gegužės 11 d.⁴⁹. Tuomet to paties dailininko buvo sukurti ir Lietuvos heraldikos komisijoje patvirtinti Panevėžio miesto herbinių antspaudų bei miesto herbinių vėliavų (štandartų) projektai. Lauko vėliava balta su miesto herbu viduryje. Jos priekį (prie koto) ir laisvąją galą puošia dantytais raudonų plytų mūras. Pločio ir ilgio santykis – 10:11. Reprezentacinė nuo lauko vėliavos skiriasi tuo, kad jos audeklo laisvieji kraštai apsiūti sidabriniais kutais, o ant koto uždėtas antgalis, primenantis miesto herbe esančių vartų viršutinę dantytąją dalį su bokštu. Įteisinus šiuos dalykus, Panevėžio miestas teisėtai susigrąžino jam priklausančią senąją heraldiką.

⁴⁹ *Valstybės žinios*, 1993, Nr. 15–384. Vienas Panevėžio miesto herbo etalonas saugomas Lietuvos heraldikos komisijos archyve, kitas perduotas Panevėžio miesto savivaldybei.